

CAESAR AND CICERO, PARALLEL LIVES

Dana Dinu, Assist. Prof., PhD, University of Craiova

Abstract: Plutarch, whose work the title of this article alludes to, has made parallel biographies of Greek and Roman personalities of different times mainly taking into consideration the similarities between them. Thus Caesar is placed alongside Alexander and Cicero alongside Demosthenes. By contrast, the intention of this article is to put together two personalities belonging to the same history. Moreover, Caesar and Cicero were contemporaries. They lived with insignificant differences at the same time, having the same troubled background of the political events of the last century of the Roman Republic. After becoming involved in the political, social and cultural life, they indelibly marked the destiny of Rome and thereby of Europe. From a certain point of view, in the memory of posterity Caesar and Cicero form a kind of tandem. Nevertheless, there are much more differences than similarities between them: Caesar is a man of action, Cicero is a man of thought; one dominates the political scene while the other dominates the cultural one; Caesar created a model of leadership and a political concept named after him – Caesarism. In turn, Cicero established the emblematical model of humanist intellectual, termed with a derived from his name – Ciceronianism. His vast and eclectic work is one of the most complex and highly intellectual creations of a Latin author. In the end, one might say that, in terms of time, their lives were parallel, i.e. synchronous, but by analogy with the geometric concept of parallelism they never really met.

Keywords: Caesar, Cicero, Caesarism, humanism, Ciceronianism.

Caesar și Cicero au făcut parte din clase sociale diferite și au avut idealuri politice diametral opuse. Ei au intrat în arena publică cam în același timp, deși între ei era o diferență de vârstă de

șase ani, Cicero fiind născut în 106 a. Chr.¹, iar Caesar în 100, dată care nu este lipsită de dubiu. Perioada lor de formare a fost afectată de evoluția paroxistică a relațiilor politice și sociale din interiorul Republicii, care generase între anii 88-82 trei războaie civile datorate rivalității dintre Marius și Sulla, soldate cu dictatura celui din urmă (81-79). Deceniile anterioare acestei crize nu fuseseră nici ele lipsite de conflicte sângeroase de natură socială și politică, dar se concentrau în principal în jurul chestiunii agrare. Așa se născuse criza gracchiană (133-121), care nu a putut fi soluționată mulțumitor nici după o serie de legi agrare care vor continua până la Caesar, în 59. În mod particular, poziția față de această temă socială și economică a devenit platforma care a împărțit clasa politică în cele două mari facțiuni *optimates* și *populares*. Aceste facțiuni politice nu se deosebeau prin apartenența socială a liderilor lor, așa cum pare să le arate numele, ci prin ideologii și prin baza de susținere. Ambele erau conduse de câteva vechi familii influente, de oameni bogați cel mai adesea aparținând nobilității, care aveau sau ținteau spre poziții politice și militare înalte. De aceea, vom vedea oameni politici de origine patriciană, precum Caesar, care au făcut toată viața politică populară, adică s-au sprijinit pe popor pentru a-și îndeplini de fapt programul personal. În paranteză fie spus, *populares* nu erau democrați nici în sensul actual al termenului, nici măcar în cel grec antic, chiar dacă numele pare să sugereze acest lucru prin etimologia lui. Deși vizau anumite reforme care se adresau poporului, în speță reforme agrare, împrumutării ale veteranilor, acordarea dreptului cetățenie locuitorilor din unele teritorii italice, ele nu îmbunătățeau statutul politic al acestora, ci reprezentau o formă prin care liderii politici își asigurau adeziunea unui număr cât mai mare de oameni din straturile sociale care beneficiau de aceste reforme în vederea obținerii puterii, iar în cazul lui Caesar, a puterii absolute, care anula de fapt orice competiție politică, adică democrația – în măsura în care se poate vorbi despre democrație la Roma. Astfel încât, *populares* au devenit chiar mai puțin democrați decât *optimates*. Cei mai mulți dintre aceștia din urmă aparțineau aristocrației senatoriale – Cicero a fost una dintre excepții în perioada de apogeu a carierei sale politice, pentru că provenea din rândurile cavalerilor – și în principiu erau conservatori, în sensul că doreau să-și păstreze privilegiile de clasă, care le erau cel mai bine reprezentate de forma de guvernare republicană. Dar republica însemna alegeri de consuli și de alți magistrați, controlul senatului și al adunărilor plebei asupra legislației și vieții politice în general. Însemna viață de for activă și libertatea cuvântului. De aceea, în viziunea generațiilor care au urmat până târziu,

¹ Toate datele la care face trimitere acest articol sunt a. Chr.

în vremea lui Tacitus chiar, republica va rămâne asociată sau chiar sinonimă cu libertatea. Însă toate acestea au fost grav afectate între 88 și 81, perioada în care Marius, șeful popularilor, și Sulla, șeful optimaților, s-au aflat în conflict ireductibil. Prin modul în care își exercitase dictatura între decembrie 81 și 79, Sulla a schimbat pentru totdeauna esența acestei magistraturi extraordinare republicane, transformând-o într-un regim de putere personală absolută, o tiranie care țintea spre o monarhie de tip elenistic². Pe de altă parte, el a întreprins o reformă fundamentală a statului care a avut și aspecte pozitive, prin care senatul își păstra rolul de instituție de bază a Republicii, numai că i-a alterat componența atât prin extinderea numerică, cât și prin introducerea unui număr important de senatori care nu aparțineau nobilității, cu toate că, optimat convins, urmărea întărirea rolului aristocrației senatoriale. După moartea sa, acest rol va fi mereu atacat și diminuat, atât din exterior, cât și din interior, ajungându-se iremediabil la declinul influenței ordinului senatorial prin denaturarea funcțiilor senatului.

Inițial, Cicero, prin apartenența la clasa cavalerilor, a fost înclinat spre o politică de tip popular și a fost foarte critic la adresa abuzurilor aristocrației senatoriale. În perioada consulatului său însă, a avut un partizanat de tip optimat, în sensul că prin măsurile drastice împotriva lui Catilina și a conjuraților lui, a apărat valorile republicane alături de aristocrația senatorială. Cicero a avut un singur crez politic toată viața, acela al formei republicane de guvernare bazată pe *concordia ordinum*. Pentru realizarea lui, a crezut că este bine să facă anumite concesii alăturându-se când optimaților, când popularilor, ceea ce a fost taxat ca nehotărâre, lipsă de viziune sau chiar lașitate. El nu și-a dorit niciodată puterea personală, a candidat și a câștigat o singură dată funcția de consul, pe care a exercitat-o exclusiv în interesul statului. De fapt, a fost un idealist, care a crezut că prin puterea cuvântului și a rațiunii, prin armonizarea pașnică a intereselor claselor sociale poate opri mersul istoriei. S-a înșelat și a plătit cu viața pentru acest ideal.

Caesar a fost exact opusul lui Cicero. El a avut un singur obiectiv politic toată viața, spre deosebire de Cicero care a avut un singur crez politic. Caesar pare să fi avut de la început un proiect personal și a intrat în politica populară pentru a-l duce la îndeplinire. Nu și-a schimbat niciodată tabăra și a folosit-o pentru a-și atinge scopurile. Printr-o politică deliberată și abilă de concesii și gesturi de clemență, el i-a atras adesea pe opozanții și chiar pe dușmanii săi. Pe de

² V. E. Cizek, *Istoria Romei*, Paideia, București, 2002, p. 148.

altă parte, prin tenacitatea cu care a urmărit dobândirea puterii absolute, a reușit să-și transforme prietenii în dușmani, lucru care până la urmă i-a fost fatal³.

În tumultuoasele decenii ale agoniei și sfârșitului Republicii romane, destinele acestor două personalități s-au întâlnit într-un mod complicat, determinat de raporturile de forțe de pe scena politică a Romei în perioada lor de afirmare, astfel încât relațiile antagonice dintre ei au avut de fapt un substrat ideologic și nu unul personal. Este bine cunoscut faptul că între ei a existat și o relație de „amiciție”. Acest fapt se poate documenta dintr-o serie de surse atât indirecte, cât și directe. Unele dintre aceste surse conțin informații generale despre diverse aspecte ale vieții și evenimentelor politico-militare din perioada de criză a Republicii care au o anumită tangență cu Caesar și Cicero, iar altele le sunt consacrate în mod special cum sunt biografiile lui Plutarh și Suetoniu ori lucrările unor istorici ca Appian și Dio Cassius. Cea mai bună sursă pentru cunoașterea relației dintre Caesar și Cicero este însă opera lui Cicero și în mod particular corespondența și unele discursuri.

Relațiile dintre Caesar și Cicero au cunoscut trei faze, în funcție de evoluția evenimentelor de pe scena politică a Romei și de raporturile de putere atât de schimbătoare dintre actanți, în principal, în funcție de acțiunile lui Caesar. Se poate aprecia cu destulă exactitate că începuturile acestora datează din perioada consulatului lui Cicero (63). Până în 56, pozițiile lor politice au fost categoric antagonice, dar după această dată, au devenit apropiați, Cicero sprijinindu-l în senat pe Caesar pentru a-i obține prelungirea mandatului în Gallia și fonduri pentru campanie. În această perioadă, au corespondat destul de mult. Dar felul în care Caesar brusca instituțiile republicane și încerca să-și impună puterea personală, îndeosebi după Rubicon (49), l-a îndepărtat din nou pe Cicero. După Pharsalos (48), Cicero s-a apropiat din nou de Caesar, anul 46 reprezentând apogeul prieteniei pe care este dispus să i-o acorde, dovedit de discursurile cezariene *Pro Marcello*, *Pro Ligario* și *Pro rege Deiotaro*⁴.

Cicero a fost un *homo novus*. Și-a construit prin merite proprii incontestabile cariera profesională și cea politică. Făcea parte dintr-o onorabilă familie de provincie, era de rang ecvestru și nu avea strămoși iluștri, care să se fi distins prin servicii aduse Republicii. Calitățile

³ După cum spune Seneca în *De ira*, 3, 30, 4 și 5: *Divum Iulium plures amici confecerunt quam inimici*.

⁴ V. Harold C. Gotoff, *Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary*, The University of North Carolina Press, 1993 și Fausset, W. Y., *Cicero. Orationes Caesarianae: Pro Marcello, Pro Ligario, Pro rege Deiotaro*, Oxford Clarendon Press, 1893.

intelectuale deosebite, care au uimit încă de pe băncile școlii și i-au adus o anumită celebritate. Înclinația către studiu și devotamentul sincer pentru cultură l-au ajutat să stăpânească magistral profesiunea de avocat. Între 89 și 83, a îmbrăcat toga virilă și apoi a făcut stagiul ca recrut în armata lui Cn. Pompeius Strabo, după care s-a dedicat studiului intens al filosofiei, retoricii și dreptului – *at vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar* (*Brutus* 308) – cu cei mai iluștri profesori pe care i-a putut audia la Roma și cu care a avut relații foarte apropiate. În această perioadă timpurie a scris o serie de lucrări literare, a tradus din greacă lucrări importante, a scris lucrări teoretice, tratatul retorică *De inventione* rămânând până astăzi una dintre cele mai importante pe această temă din antichitate. Excelența ca avocat a dovedit-o chiar la debut, în două procese dificile, pe care le-a câștigat în ciuda lipsei de experiență. A fost un foarte bun prilej de a se face cunoscut în viața publică. Primul proces a fost în 81, ca apărător al lui Quinctius. În al doilea, din anul următor, a avut curajul de a-l apăra pe Roscius Amerinus, acuzat de omor de către Chrysogonus, omul lui Sulla, atrăgându-și în acest fel posibile represalii din partea dictatorului. La fel ca în primul proces, Cicero manifestă o atitudine deschis critică la adresa aristocrației senatoriale, dar mai ales a regimului dictatorial al lui Sulla, care guverna prin teroare. Procesele i-au creat imaginea de tânăr moderat, curajos, integru și combativ. După aceste două ieșiri publice, s-a retras din nou în lumea cărților și a studiilor, având în subsidiar intenția strategică de a se sustrage mâniei lui Sulla. Pleacă în Grecia, unde îi audiază pe cei mai străluciți intelectuali, filosofi, retori și profesori ai timpului. După o ședere de câțiva ani, se întoarce la Roma în 77. Avea deja 29 de ani și era marcat profund de experiența trăită în preajma elitei intelectuale grecești, după cum spune el însuși, *non modo exercitator sed prope mutatus* (*Brut.* 316). Sulla murise lăsând deschisă competiția politică între foștii săi adepți, între care se număra Pompei, și facțiunea popularilor reprezentată, după moartea lui Marius și Cinna, de Sertorius, care se afla atunci în război cu Pompei în Spania, unde fusese exportat războiul civil dintre partizanii celor două facțiuni, *populares* și *optimates*.

Notorietatea și aprecierea dobândite ca avocat îi înlesnesc lui Cicero intrarea în politică și accederea la prima treaptă a ierarhiei demnităților, *quaestura*, pe care o exercită în 75, în Sicilia, la Lilybaeum. Una dintre consecințele exercitării cu demnitate a acestei funcții a fost alegerea sa ca *patronus* de către locuitorii provinciei siciliene, care l-au dat în judecată pe fostul guvernator Verres, după ce acesta și-a încheiat mandatul, în anul 70. În această calitate, Cicero a pronunțat

inițial două discursuri împotriva guvernatorului Verres, în care i-a expus cu vehemență abuzurile și violențele împotriva locuitorilor Siciliei și a câștigat, deși apărătorul lui Verres a fost Hortensius, cel mai bun avocat al Romei de până atunci. Încurajat de acest succes, Cicero a mai scris încă cinci Verrine, care nu au fost susținute în fața audienței, ci au fost doar publicate. Acestea i-au consolidat mai puternic imaginea pe care și-o făcuse la începutul carierei și l-au ajutat în continuare. Din punct de vedere politic, se observă că în această perioadă Cicero înclină spre atitudini antiaristocratice și favorizează clasa cavalerilor din care făcea el însuși parte. Dar este un republican convins și aceasta rămâne constanta întregii sale vieți. A parcurs cu răbdare celelalte trepte ale *cursus honorum*, respectând termenele legale prevăzute pentru fiecare funcție pe care a deținut-o și făcându-și datoria cu corectitudine și în spiritul legii. În anul 64, a câștigat prin competiție electorală consulatul pentru anul 63. A avut șase contracandidați, între care celebrul conspirator Catilina, dar Cicero a reușit să-i surclaseze întrunind voturile aristocrației senatoriale și ale. A avut un mandat extrem de dificil, în care s-a implicat cu toată energia în înăbușirea conspirației lui Catilina. Această conspirație avusese un „preludiu” în 65, o primă conspirație cu intenții violente pusă la cale de Crassus, care urmărea să devină dictator, sprijinită și de Caesar, care dorea să devină *magister equitum*. Din diverse motive, acțiunea a fost amânată. Dar conspirația din 63 a fost reprimată cu mână forte de Cicero, care a fost considerat salvatorul Republicii și a primit titlul de *pater patriae*. Caesar s-a opus deschis în senat măsurilor drastice luate de Cicero împotriva conspiratorilor, motivând că aceștia au fost executați fără a li se da dreptul legal de a face apel la popor. Cicero va suporta mai târziu consecințele deciziilor luate împotriva conspiratorilor, deși acționase cu încuviințarea senatului.

Din anul 59, anul primului consulat al lui Caesar, șansele de conservare a proiectului politic republican al lui Cicero intră pe o pantă descendentă ireversibilă, la început mai puțin accentuată, pentru că o vreme a părut că încă mai are forța de a influența deciziile senatului și ale unor lideri importanți în favoarea Republicii. Între martie 58 și august 57, ca urmare a unui decret al senatului împotriva sa inițiat de Clodius, omul lui Caesar, Cicero este nevoit să plece într-un exil pe care l-a suportat cu greu. Este drept că Caesar îi oferise protecție, propunându-i să-l însoțească în Gallia ca membru în staff-ul său de campanie, lucru pe care totuși Cicero l-a refuzat. Întoarcerea a fost triumfătoare și plină de speranțe, dar scena politică era acum ocupată de personajele extrem de influente și inflexibile în setea lor de putere: Pompei, Crassus, Caesar,

care deși luptau între ei fără scrupule pentru puterea absolută, făcuseră din anul 60 un cartel politic, celebrul triumvirat, pe care l-au reînnoit la Luca, în 56. Cicero cu greu își putea găsi locul alături de vreunul dintre ei, speranțele sale pentru o republică a reconcilierii cetățenești, a concordiei ordinilor sociale, în care *arma cedant togae*, se spulberau de îndată ce întrezărea o cât de mică posibilitate de realizare a lor. În următorii paisprezece ani, adică până la moartea sa, în decembrie 43, Cicero a trăit într-o spirală a istoriei accelerată și imprevizibilă, care îndrepta ineluctabil statul roman spre monarhie și care l-a înghițit în cele din urmă într-un mod violent și tragic.

Caesar era patrician din vechea familie a Iuliilor, care își revendicau descendența nu numai din Aeneas, ci chiar din zeița Venus. Asemenea lui Alexandru, care avea convingerea că descinde din Zeus, Caesar și-a consolidat charisma, cu care neîndoios era înzestrat, exploatând mitul descendenței divine. De pildă, la Pharsalos și-a luat ca deviză formula *Venus victrix*, care i-a purtat noroc. El a avut avantajul că s-a născut și a crescut într-un mediu profund implicat în chestiunile politice la cel mai înalt nivel. Era nepotul lui Marius, celebrul *popularis* care a dominat scena politică a anilor 108-86. Este foarte probabil că evoluția sa să se fi datorat influențelor și modelelor din propria familie, creându-i aspirații la care se simțea îndreptățit. Cu toate că exista un calendar legal al limitelor minime de vârstă pe care trebuia să le respecte orice persoană care voia să intre într-o magistratură, Caesar a vrut aproape întotdeauna să fie exceptat de la acest parcurs. În mod normal, ar fi trebuit să mai aștepte până să obțină o primă funcție, dar și-a făcut intrarea în spațiul public în 83, la numai 17 ani, prin obținerea funcției de *flamen Dialis*, o venerabilă funcție de preot al lui Iupiter, dar nu ca urmare a unor merite, ci la intervenția lui Cinna, cu a cărei fiică s-a căsătorit tocmai pentru a o putea obține. Dictatorul Sulla, în a cărui absență s-a petrecut acest lucru, când a revenit la Roma în 82 i-a retras funcția și i-a cerut să-și repudieze soția, căreia i-a confiscat zestrea și averea (Suet., *Iul.*, 1, 2). Caesar s-a remarcat prin curajul cu care s-a opus acestei cereri. Devenit indezirabil, a fost nevoit să plece și să se ascundă mereu, deși era bolnav. În cele din urmă, a reușit să obțină iertarea lui Sulla mituindu-i pe urmăritorii săi, uzând de intervenția a vestalelor și a unor rude și prieteni influenți. Cedând atâtor insistențe, Sulla ar fi rostit fraza premonitorie *Vincerent ac sibi haberent, dummodo scirent ... Caesari multos Marios inesse*⁵ consemnată de Suetonius împreună cu comentariul „fie prin inspirație divină (*sive divinitus*), fie dintr-o intuiție (*sive aliqua*

⁵ „Facă-se voia lor și să și-l ia, dar să știe ...că în Caesar zac mulți Marius.”

coniectura). Istoria i-a dat dreptate lui Sulla. În acest conflict cu dictatorul, Caesar și-a demonstrat de foarte timpuriu multe dintre abilitățile prin care a ajuns cel mai celebru om politic și militar roman, autorul celei mai radicale transformări a statului roman: determinarea de a nu ceda în fața presiunilor, capacitatea de a rezista încercărilor fizice, utilizarea oricăror mijloace persuasive pentru a-și atinge scopul, fie prin agenți de influență cu care se afla în relații personale, fie prin relații diplomatice, fie prin apelul direct la persoane influente, fie, nu rare ori, prin corupție. Sulla însă a greșit când a identificat modelul pe care îl va potența Caesar. De fapt, în Caesar zăceau mai mulți Sulla, pentru că el sădise germeii ideii monarhice care au încolțit mai târziu în acest tânăr impetuos și deosebit înzestrat pentru a conduce. Numai că Caesar își va duce până aproape de realizare proiectul folosindu-se de ideologia populară, spre deosebire de Sulla care fusese un optimat consecvent. Ca și Cicero, Caesar a plecat din Roma (între 81 și 79) pentru a se sustrage conflictelor cu Sulla, înrolându-se în armata lui Thermus care asedia atunci cetatea Mitilene. Aici s-a remarcat prin acte de bravură, care i-au adus *corona civica*, o înaltă distincție care îi asigura intrarea în senat. Coroana din frunze de stejar trebuia purtată la toate evenimentele publice și atrăgea aplauzele tuturor, chiar și ale celor mai în vârstă, deci îi aducea recunoaștere și notorietate la Roma. Este o primă întâlnire a lui Caesar cu coroana, care anticipează sau îi insuflă dorința de a obține mai târziu coroana de aur, semnul regalității. La aproximativ 21 de ani, Caesar începe să-și demonstreze calitățile militare excepționale. Întors la Roma după moartea lui Sulla, nu se angajează totuși în politică, deși începuse lupta pentru înlăturarea consecințelor dictaturii, în fapt, un regim de tiranie. Poziția lui față de vechiul regim este exprimată în cele câteva discursuri de acuzare a unor guvernatori de provincii corupți, care fuseseră partizani ai dictatorului. În perioada următoare, anul 75, Caesar părăsește din nou Roma, pentru a pleca la Rodos, să-l audieze pe Molon, o somitate în materie de retorică, același pe care îl audiase și Cicero. În această călătorie, trece printr-o experiență care demonstrează o altă latură a personalității sale și anume tenacitatea în urmărirea dușmanilor și determinarea până la cruzime în pedepsirea lor. Fiind capturat de pirați în apropierea Miletului, este ținut prizonier 38 de zile și apoi eliberat prin răscumpărare de către prieteni. Imediat după asta, îi prinde pe pirați și îi spânzură, deși nu avea autoritatea necesară, iar guvernatorul provinciei intenționa să le cruțe viețile și să-i vândă ca sclavi. Ca urmare a acestei experiențe, Caesar va vota în 67 *Lex Gabinia*, care îi conferea lui Pompei comanda războiului împotriva piraților. În 66, *Lex Manilia* îi mai atribuie lui Pompei o comandă militară foarte importantă și anume cea a

războiului împotriva lui Mithridate. În ambele cazuri, Caesar și Cicero au fost de aceeași parte a baricadei și l-au sprijinit pe Pompei. Dar fiecare a avut motivele sale. Caesar dorea ca Pompei să părăsească tabăra aristocrației senatoriale ca să-l aducă de partea sa, adică să-l folosească atâta timp cât are nevoie de el, în vreme ce Cicero vedea în acest militar destoinic, dar lipsit de abilitate politică, un posibil sprijinitor al vechii Republici. Dar triumviratul din anul 60 și înnoirea lui din 56 îi dovedesc că aceasta a fost doar o iluzie a sa. Totuși, în timpul campaniei din Gallia, Cicero s-a întors din nou spre Caesar și l-a sprijinit în senat pentru a-i obține prelungirea mandatului, pronunțând în mai 56 discursul politic *De provinciis consularibus*.

Din fericire pentru el, Cicero avea o mare capacitate de spera și de a se iluziona. După Rubicon, își pune din nou încrederea în Pompei, nu fără ezitări totuși. Asta s-a întâmplat înainte de Pharsalus, când s-a jucat din nou soarta Republicii, și din nou va fi silit să accepte că a trecut în tabăra perdantă. Deși este de multă vreme edificat în privința adevăratelor intenții autocratice ale lui Caesar, în anii 46-44 - așa-numiții *Caesarian years*⁶, anii de apogeu ai puterii lui Caesar prin cumularea practic a tuturor funcțiilor posibile în statul roman⁷, când părea să nu aibă opoziție –, Cicero pronunță și scrie cele trei discursuri politice și judiciare menționate mai sus, care conțin foarte multe, chiar prea multe, elogii la adresa lui Caesar, devenit cel mai puternic om de pe planetă. Cum a ajuns Caesar în această poziție se poate explica în mai multe feluri. Una dintre explicații este faptul că a avut de la început anumite privilegii care i-au favorizat startul și i-au pus în valoare calitățile native emergente de lider. A crescut în mijlocul unei familii profund implicate în bătăliile politice de la începutul secolului I și a avut clar drumul politic care îl va duce la succes, cel al popularilor. Victoriile obținute când era foarte tânăr, precum câștigarea prin merit a coroanei civice, l-au făcut conștient de propriile capacități, i-au cultivat neîndoios orgoliul și l-au făcut să țintească la mai mult. Era un om cu o bună educație și cultură și stăpâna foarte bine arta cuvântului, lucru care i-a folosit în bătăliile din for, din senat, dar și în calitatea de comandant militar, potențându-i abilitatea persuasivă. Avea știința de a cultiva și menține relații cu prieteni, cu adversari politici și chiar cu dușmani, pe care și-i atrăgea speculându-le slăbiciunile sau orgoliile și de care se folosea când și cât avea nevoie. Caesar a excelat atât ca militar, cât și ca om politic. De fapt, a aplicat cam aceleași strategii pe ambele planuri. O bună parte dintre victoriile sale politice sunt efectul victoriilor militare asupra

⁶ D. R. Shackleton Bailey, *Caesar's Men in Cicero's Correspondence*, p. 108.

⁷ Cf. Suetonius, *Caesar*, 76.

adversarilor politici. Nu a ezitat să declanșeze războaie civile și chiar a cerut să i se acorde triumf după victoria de la Munda, în Hispania, deși adversari îi fuseseră tot cetățeni romani. Numai alte interese l-au determinat să renunțe la clamarea acestui triumf. Astfel, a dus războiul civil la cote inimaginabile în anii vechii Republici. Caesar venea dintr-o zonă a societății în care ambițiile politice erau mari, jocurile și combinațiile pe măsură și fără scrupule.

În schimb, Cicero s-a dovedit a fi fost un idealist, care a avut convingerea că mersul istoriei poate fi stăpânit cu mijloacele pașnice ale rațiunii și dialogului. Din păcate pentru el, istoria a dovedit că s-a înșelat, pentru că deși Caesar a fost înlăturat, proiectul lui a continuat să funcționeze și a devenit realitate. În octombrie 44, la șapte luni de la asasinarea lui Caesar, Cicero a scris al doilea discurs din seria celebrelor *Filipice* din intervalul 1 septembrie 44 - 21 aprilie 43, în care se dezlănțuie împotriva lui Antonius. Sunt ultimele discursuri ale marelui Arpinat și reprezintă forma cea mai pură a crezului său republican, căruia i-a dăruit întreaga sa viață și pentru care realmente își va pierde în mod brutal viața în 7 decembrie 43, din ordinul lui Antonius, ținta *Filipicelor*. Acest al doilea discurs filipic l-a propulsat din nou în poziția de lider al republicanilor.

Filipica a doua este reacția foarte dură a lui Cicero la atacul nu mai puțin dur din senat, din 19 septembrie 44, al lui Marcus Antonius, în care îl acuzase că este responsabil de asasinarea lui Caesar. După moartea lui Caesar, Antonius, care îi fusese coleg de consulat și foarte apropiat, practic acționa *sine collega*, chiar dacă la un moment dat și l-a asociat pe Dolabella, fostul ginere al lui Cicero, pentru că așa cerea legea. Ca urmare, într-o foarte complicată strategie de a-și masca adevăratele intenții, anume de a-și adjudeca și a pune în practică pentru sine proiectul monarhic cezarian, și pentru a trage de timp ca să vadă cum se poziționează forțele în noua situație, Antonius mimează inițial aprobarea gestului cezaricizilor și chiar le acordă, prin intermediul senatului, o serie de onoruri și funcții prevăzute, susținea el, în testamentul lui Caesar. Îl obliga la aceasta faptul că era consul, deci cel mai înalt reprezentant al Republicii, care tocmai fusese salvată prin asasinarea lui Caesar. Dar, prin felul în care îl atacă pe Cicero, figura emblematică a opoziției republicane, Antonius se contrazice și face transparente adevăratele calcule pe care și le făcea, confirmate de altfel de evoluția sa ulterioară. Intuind aceste intenții, Cicero se apără și totodată atacă vehement denunțând ambiguitatea argumentelor lui Antonius: dacă cezaricizii au salvat Republica și au binemeritat de la poporul roman, de ce

este învinuit el, Cicero, de moartea lui Caesar; dacă a fost un asasinat, înseamnă că el, Antonius, este vinovat de faptul că i-a aprobat și răsplătit pe asasini, deci, nu este mai puțin vinovat decât aceștia, iar Cicero nu poate fi acuzat de asasinat. Cicero nu se apără de acuzația de asasinat moral asupra lui Caesar, dimpotrivă, regretă că nu a participat direct și se bucură că prin această acuzație poate participa la gloria cezaricizilor, considerați campionii libertății și apărătorii Republicii, asemenea tiranoctonilor de la Atena. Dacă cineva ar citi numai acest discurs și ar extrapola concluziile care se desprind din anumite pasaje la întreaga atitudine politică a lui Cicero, ar rămâne cu impresia că el a fost toată viața în relații de maximă adversitate cu Caesar. Dacă însă i-ar citi mai întâi discursurile cezariene *Pro Marcello*, *Pro Q. Ligario* sau *Pro rege Deiotaro*⁸, ar deduce din laudele ditirambice la adresa lui Caesar că i-a fost nu numai prieten, ci și susținător necondiționat al politicii. Un singur exemplu, dintre multele pe care le-am putea extrage din cele trei discursuri, este edificator în privința ambiguității atitudinii lui Cicero față de Caesar, ambiguitate din perspectiva comportamentului ulterior asasinării. În „oratiuncula” *Pro Marcello*, primul discurs cezarian rostit spre sfârșitul verii anului 46, deci cu numai doi ani înaintea *Filipiceii* care face elogiul tiranicizilor, Cicero spusese într-un mod incredibil: „De aceea, noi toți care vrem ca aceste lucruri să fie salvate, te îndemnăm și te implorăm să ai grijă de viața și integritatea ta și toți (ca să spun în numele tuturor ceea ce simt despre mine însumi) îți promitem, fiindcă bănuiești că există un motiv ascuns de care trebuie să te ferești, să fim nu numai pază în timpul nopții și gărzi personale, ci și zid de apărare cu piepturile noastre” (*Pro Marcello*, XIII). Asemenea pasaje elogioase sunt numeroase în cele trei discursuri, dar nu lipsesc nici în corespondență. Pe de altă parte, în aceeași perioadă Cicero scrie panegiricul lui Cato din Utica, cel mai mare apărător al Republicii și deci cel mai înverșunat adversar al lui Caesar, care se sinucisese după victoria acestuia de la Thapsos (46) pentru a nu vedea cum îi sporește puterea și a nu fi obligat să-i suporte clementa. Caesar nu va întârzia să contracareze elogiile lui Cicero prin pamfletul *Anticato*. Dialogul între cei doi purtat prin intermediul acestor scrieri arată încă o dată poziția lor politică incompatibilă.

Dacă același cititor ar vrea să afle cum se reflectă în opera lui Caesar atitudinea sa față de Cicero, ar constata că acesta este cu desăvârșire absent din lucrările rămase. Nici în *Bellum*

⁸ Cum le numește Nonius Marcellus, *De Compendiosa Doctrina*, 436 M., 9-11: M. Tullius in Caesarianis (pro Marcello 2): 'quasi quodam aemulo atque imitatore studiorum et laborum meorum et comite abstracto', în *De Compendiosa Doctrina Libros XX, Volumen III*, Edidit W. M. Lindsay, Lipsiae, Teubner, 1903, p. 703. De asemenea, Gotoff, Harold C., *Cicero's Caesarian Speeches. A Stylistic Commentary*, The University of North Carolina Press, 1993.

Gallicum, nici în *Bellum civile* nu este menționat Cicero oratorul. Este menționat în schimb, în numeroase rânduri în cărțile V, VI, VII din *Bellum Gallicum*, fratele mai mic al oratorului, Quintus Tullius Cicero, care a servit în calitate de locotenent în armata lui Caesar între 54 și 51. În această lucrare, Caesar îl ignoră total pe Cicero oratorul, deși acesta i-a susținut interesele în senat exact în timpul campaniei din Gallia, prin obținerea unor fonduri importante necesare continuării campaniei și pentru prelungirea mandatului. Poate fi un semn de întrebare în această privință, cu atât mai mult cu cât, în cadrul acestor comentarii, Caesar face mai multe mențiuni laudative despre Pompei⁹, personajul politic la acea dată de anvergură cel puțin egală cu a lui Cicero.

Se cunoaște cu certitudine faptul că între Caesar și Cicero a existat un schimb de scrisori, despre care vorbește Suetonius: - *Epistulae quoque eius ad senatum extant [...]. Extant et ad Ciceronem, item ad familiares [...]*.¹⁰ -, și din care citează Nonius Marcellus: *M. Tullius ad Caesarem lib. III (9): 'quae si videres, non te exercitu retinendo tuereris, sed eo tradito et dimisso'*¹¹. Cicero este considerat cea mai importantă sursă pentru studierea lui Caesar în contextul epocii sale și al complicatelor sale relații cu ceilalți actanți politici, fiind astfel mai cuprinzătoare decât scrierile lăsate de Caesar însuși despre faptele sale, pentru că el se concentrează exclusiv asupra sa, asupra rolului său în evenimente, dintre care multe sunt create de el însuși, scrierile sale având un accentuat caracter justificativ și autoapologetic¹². Prin urmare, în cea mai mare măsură, cunoaștem această relație din perspectiva lui Cicero. Pe de altă parte, se știe că asupra acestei perspective a intervenit Octavianus-Augustus, pentru că selecția scrisorilor care au ajuns până la noi și publicarea lor de către Tiro s-au făcut sub supravegherea împăratului, care le-a atribuit, fără îndoială, și un scop propagandistic personal, nu numai unul reparatoriu față de memoria lui Cicero¹³.

⁹ Cf. De Bello Gallico VII, VI, 1: His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est.

¹⁰ Cf. Suetonius, With an English Translation by J. C. Rolfe, in two volumes, I, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, William Heinemann, Ltd, 1979, *De vita Caesarum, Liber I, Divus Iulius*, 56, 6.

¹¹ Nonius Marcellus, *Op. cit.*, 286 M., 13-15, Volumen II, p. 441.

¹² Informații despre corespondența cu Caesar: *Att.* V, 1, 3; X, 6A, IX, 7b; IX, 3A; IX, 16, 2; X, 8B, conform

¹³ Ipotezele pe care le formulează Jérôme Carcopino și concluziile cu privire la problema editării corespondenței lui Cicero la inițiativa lui Augustus la care ajunge în voluminoasa sa lucrare în două volume, din 1947 *Les Secrets de la correspondance de Cicéron* sunt respinse în de marea majoritate a specialiștilor. O trecere în revistă a acestor poziții la Jean-Pierre De Giorgio, « Lectures d'un ouvrage de J. Carcopino en France, en Italie et en Angleterre : *Les Secrets de la Correspondance de Cicéron* », *Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité* [En ligne], 123-2| 2011, mis en ligne le 19 février 2013, consulté le 10 mars 2016. URL: <http://mefra.revues.org/430>

Correspondența păstrată a lui Cicero acoperă perioada de 26 de ani dintre 68 și 43 și cuprinde aproape 900 de scrisori. Între acestea, un corpus îl are ca destinatar pe Quintus, fratele mai tânăr, care a servit sub comanda lui Caesar între 56-54, perioadă în care schimbul direct de scrisori dintre Cicero și Caesar este mai intens. În scrisorile foarte afectuoase și apropiate față de fratele mai tânăr, Caesar este mereu prezent într-o lumină foarte favorabilă. Cicero vorbește despre el cu afecțiune și admirație, este onorat de prietenia pe care i-o arată¹⁴ și simte nevoia să facă gesturi de recunoștință, între care compunerea unui poem¹⁵. Aflăm și despre scrisorile pe care i le-a trimis Cicero, dar și despre cele pe care Caesar i le-a trimis la rândul lui. Totuși, acei ani au fost pentru Cicero ani de mare derută, pentru că, după întoarcerea triumfală din exil, a constatat că situația politică de la Roma era ambiguă și nu întrevedea o rezolvare clară în favoarea partidei republicane. Din punct de vedere politic, Cicero și partizanii vechii Republici pierd teren din ce în ce mai mult în fața lui Caesar, care adună în jurul său tot mai mulți adepți și simpatizanți. Astfel încât, într-o scrisoare din 56, Cicero ajunge să regrete că nu a acceptat mai devreme alianța cu Caesar (*Ad. Fam.*, XIV, 3. 2). Se păstrează trei scrisori ale lui Cicero către Caesar, iar din scrisorile lui Caesar către Cicero au rămas câteva fragmente citate de acesta din urmă în corespondența cu alți destinatari.

În a doua filipică, în ciuda invectivei virulente, Cicero este destul de afectat de acuzația lui Antonius că l-a trădat ca prieten¹⁶, și de aceea, o bună parte din discurs este dedicată argumentării conceptului de prietenie. Ultimele tratate pe teme filosofico-morale pe care le scrie Cicero în scurtul răgaz pe care l-a mai avut după moartea lui Caesar, *De amicitia* și *De officiis*, par a fi expresia meditațiilor provocate de acuzația de trădare a prieteniei, o deliberare asupra raportului dintre prietenie¹⁷ și datorie¹⁸. El se întreabă care sunt cauzele care conduc la

¹⁴ Ad Quintum Fratrem II, 12, 5: Amor autem eius erga nos perfertur omnium nuntiis singularis. Itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo litteras. scria în feb. 54, iar în iunie: A. d. IV. Non. Iun., quo die Romam veni, accepi tuas litteras, datas Placentiae: deinde alteras postridie, datas Blandenone, cum Caesaris litteris, refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna, vel potius maxima. Habent enim vim magnam ad gloriam et ad summam dignitatem. Deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus his honoribus, quos me a se exspectare vult, antepono. Litterae vero eius una datae cum tuis ... incredibiliter delectarunt. III, 1, 5: Ego vero nullas deuteras phrontidas habere possum in Caesaris rebus. Ille mihi secundum te et liberos nostros ita est, ut sit paene par. Videor id iudicio facere. Iam enim debeo, sed tamen amore sum incensus.

¹⁵ III, 1: Poema ad Caesarem, quod composueram, incidi.

¹⁶ *Filipica* II, 1: „Mai înainte de a-i răspunde la celelalte acuzații, voi vorbi pe scurt despre prietenia pe care m-a învinuit că n-am respectat-o, învinuire pe care o socot foarte gravă”, M. T. Cicero, *Filipice*, traducere, prefață și notițe istorice de Dumitru Crăciun, Editura Albatros, 1972, p. 26.

¹⁷ Asupra acestui concept, a se vedea Shvueli, Iddo, *L'amitié chez Cicéron, entre un concept philosophique et une notion sociale*, Thèse soumise pour le degré de docteur de philosophie, 2013, http://www.igm.org.il/_Uploads/DigitalLibrary/Theses/ido.pdf, precum și Parison, L. Adam, *Cicero and Caesar: A Turbulent Amicitia*, <http://thescholarship.ecu.edu/Bitstream/handle/>

distrugerea prieteniei și ajunge la concluzia că acestea sunt de natură superioară relației dintre două persoane și anume apărarea interesului suprem al patriei (*De amicitia*, 36-44). Este o idee pe care o regăsim și în alte scrieri ciceroniene. Fundamente teoretice avea și în cartea a IX-a, care tratează despre prietenie, a *Eticii Nicomahice* a lui Aristotel, care, în IX, 3. 1165 b, se întreabă dacă prietenia trebuie salvată în condițiile în care prietenul nu-și „păstrează conduita inițială”¹⁹. Caesar afectase foarte grav fundamentele existenței patriei așa cum o vedea Cicero, care se simțea în acest fel dezlegat de datoria pe care o incumba „amiciția” în sensul pe care i-l acordase în mai multe rânduri. Dialogul intelectual de la egal la egal pe care îl avuseseră în mai multe rânduri, fie direct, fie epistolar, arătau că între cei doi exista un respect reciproc întemeiat comuniunea unor valori culturale. Calitățile excepționale care îl făceau pe Caesar un companion foarte agreabil, nu au putut ascunde imensa sa ambiție politică, care venea în contradicție cu speranțele lui Cicero de a salva Republica. Nu știm care a fost atitudinea reală a lui Caesar față de Cicero, față de care a practicat un joc în care a avut inițiativa și a știut să manevreze piesele câștigătoare în favoarea sa ori de câte ori Cicero era în derută. În cele din urmă, uriașa mașinărie pusă în mișcare pentru reformarea statului roman îi va scoate din scenă pe amândoi. Ceea ce au pierdut însă în istoria imediată, vor recupera în istoria de lungă durată prin valoarea simbolică a vieții și operei lor, concentrată în cei doi termeni derivați din numele lor, cezarism – sinonim cu autocrație – și ciceronism – sinonim cu umanism, ale căror sensuri se exclud reciproc.

BIBLIOGRAPHY:

1. Altman, H. F. William ed., *Brill's Companion to the Reception of Cicero*, Brill, Leiden Boston, 2015.
2. Griffin, Miriam ed., *A Companion to Julius Caesar*, Wiley-Blackwell, 2009.
3. Billows A. Richard, *Julius Caesar, The Colossus of Rome*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, 2009.
4. Boissier, Gaston, *Cicéron et ses amis: étude sur la société romaine du temps de César*, 13e éd., Paris, Librairie Hachette et Cie, 1905.
5. Carcopino, Jérôme, *Les secrets de la correspondance de Cicéron*, I-II, Paris, 1947.

10342/4555/Parison_ecu_06000_11224.pdf? sequence=1&isAllowed=y

¹⁸ În *De officiis*, Cicero reflectează la un moment dat asupra motivației sau justificării uciderii unui prieten.

¹⁹ Aristotel, *Etica Nicomahică*, Introducere, traducere, comentarii și index de Stella Petecel, Ediția a II-a, Editura IRI, București, 1998, p. 191.

6. Cicero, *The Letters to his Friends*, vols. I-II, With an English Translation by W. Glynn Williams, London, 1958, 1952; vol. III With an English Translation by M. Cary, London, 1960.
7. Cicero, *Letters to Atticus*, I-III, With an English Translation by E. O. Winstedt, London, 1919, 1913, 1951.
8. Gelzer Matthias, *Caesar: Politician and Statesman*, Translated by Peter Needham, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1968.
9. Grimal, P., *Cicéron*, Paris, 1986.
10. Hanga, Vladimir, *Caius Iulius Caesar*, Editura Tineretului, București, 1967.
11. Mommsen, Theodor, *Istoria romană*, III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
12. Plutarh, *Vieți paralele. Demostene și Cicero*, Traducere de A. Piatkowski, Editura Minerva, București, 2000; *Alexandru și Cezar*, Traducere de N. I. Barbu, Editura Științifică, 1957.
13. Sihler, E. G., *Cicero of Arpinum: A Political and Literary Biography*, New Haven: Yale University Press, London: Humphrey Milford Oxford University Press, 1914.
14. Strechie, Mădălina, *Oameni politici ai Romei antice (Lideri, instituții, mentalități)*, Editura Universitaria, Craiova, 2008.
15. White, P., *Cicero in Letters: Epistolary Relations of the Late Republic*, Oxford University Press, 2010.